

داستان نویسی امروزی فارسی - به رغم پیشینه تاریخی چندسده آن که وارث آثار منظوم و منثور فراوان است - از زمان آشنایی با دنیای غرب و تحولات ناشی از پی آمد آن در عرصه های مختلف ادبیات و هنر، بیش از صد و اندی سال از آن نمی گذرد.

با بررسی کتاب شناسیها و فهرستهای گوناگون و مآخذ ادبیات داستانی، تعداد داستان نویسان سده اخیر در حوزه بزرگسالان و کودکان شاید بالغ بر ۱۲۰۰ نفر باشد که از این میان حدوداً یک نهم آن از زنان داستان نویس تشکیل می دهند.

کار داستان نویسی بانوان به طور جدی با انتشار مجموعه داستانی «آتش خاموش» (۱۳۲۷) نوشته سیمین دانشور آغاز شده است، اگرچه ممکن است پیش از این تاریخ هم بتوان ردیابی یافت، مانند اثر مریم فیروز با نام «افسانه و افسر من» (چاپ تهران، ۱۳۲۳، سری، خشتی، ۷۴ ص)^(۱) که متأسفانه نتوانستم بدان دست یابم تا اینکه از محتوای آن اطلاعاتی به دست آورم که آیا اثر داستانی است یا خیر. اگرچه این کتاب کمتر جایی به عنوان یک اثر داستانی به معنای امروزی آن مطرح شده است ولی به عنوان نخستین کتاب ادبی منثور که به قلم یک زن ایرانی نوشته شده معرفی شده است.^(۲) احتمال می رود که «افسانه و افسر» نام فرزندان نویسنده کتاب باشد.

این داستان نویسان را به لحاظی می توان به سه گروه تقسیم کرد.

دسته اول گروهی هستند که دامنه فعالیت آنان تا زمان انقلاب بوده و پس از انقلاب اسلامی اثری منتشر نکرده اند. البته این گروه هم به دو دسته قابل تقسیم

هستند. گروهی که فقط یکی دو تا اثر - آن هم نه چندان در خور توجه از نظر تکنیک و محتوا - انتشار دادند و دست از کار کشیدند یا به حوزه های دیگر ادبی - هنری روی آوردند.

دسته دوم گروهی بودند که هم قبل از انقلاب قلم زدند و هم پس از انقلاب که تعداد اندکی از آنها هم خوش درخشیدند و امروزه هم به عنوان نام آورترین بانوان داستان نویس شناخته شده اند.

دسته سوم نویسندگانی هستند که صرفاً پس از انقلاب اسلامی کار نویسندگی خود را آغاز کردند و عنوان «نویسندگان نسل انقلاب» را به خود اختصاص دادند. نویسندگانی که محتوای آثارشان حال و هوایی دیگر دارد و کاملاً با درونمایه های داستانهای نویسندگان پیش از انقلاب متفاوت است. که البته این امر هم طبیعی است زیرا تحولاتی عظیم در ساختار سیاسی، اجتماعی، ادبی مملکت پیش آمده و پایه ها و زمینه ها دگرگون شده و خواستها و نیازهای مردم به گونه ای دیگر متحول شده، مسائلی چون حوادث روزهای اوایل انقلاب و چند ماهه پیش از آن، جنگ، ارزشهای مذهبی، اجتماعی پی آمد آن و ... موجبات آفرینشهای ادبی و هنری بسیاری را سبب گردیده است.

از این روست که ما امروزه با ادبیاتی روبه رو هستیم که ارزیابی آن افزون بر معیارهای متداول در نقد ادبی، زیباشناسی و بلاغت اصول دیگری می طلبد که عمدتاً به درون انسان برمی گردد. اگرچه هنوز اکثر این آثار نتوانسته اند آن چنان که باید و شاید به اصول کلی داستانهای مقبول و منطبق با معیارهای تکنیکی و حتی محتوایی دسترسی پیدا کنند، اما در همین حد هم قابل طرح

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

هستند، زیرا سرشار از صداقت و صمیمیتند و همچنین حرفی برای گفتن دارند. البته چنین انتظاری هم خیلی زود است. چرا که رسیدن به پختگی و به کارگیری تجارب، کار بیشتر و زمانی طولانی تر می طلبد در حالی که ادبیات انقلاب در تمام عرصه ها مراحل نوجوانی خود را می گذراند و باید سالها بگذرد که این نهال رشد کند تا درخت تنومندی گردد.

درباره معدود داستان نویسان برجسته 'دسته' دوم که بیشتر فعالیتشان پیش از انقلاب بود و پس از انقلاب هم آثاری از آنان منتشر شده، به تعبیر حسن عابدینی می توان گفت که «نوشته های زنان داستانسرا، بازتابی از تجربه ها و حالات شخصی آنهاست، اما به صورتی کنایه ابعاد سیاسی و اجتماعی جامعه را نیز دربرمی گیرد»^(۳). معروفترین این داستان پردازان نخستین، بانوی داستان نویسی ایران سیمین دانشور است. همسر جلال آل احمد، استاد بازنشسته دانشگاه تهران در رشته هنر، مترجم و محقق. داستان نویسی که با خلق رمان «سووشون» جایگاه خود را در تاریخ ادبیات داستانی ایران جاویدان ساخت.

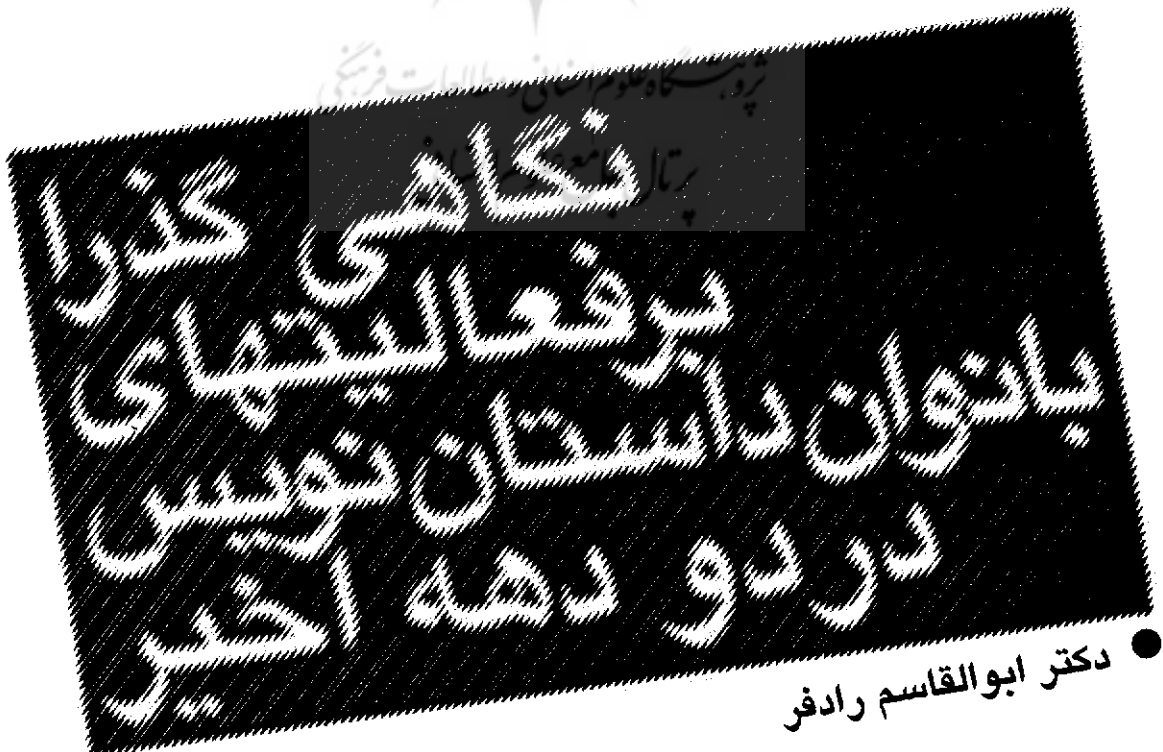
بررسی آثار دیگر این نویسنده توانا در زمینه های دیگر هم نشان دهنده حضور مستمر او در طول پنجاه سال فعالیت ادبی - هنری او به ویژه داستان نویسی است. مروری اجمالی پیرامون زندگانی و آثار او گویای والایی مقام او در این عرصه است.

سیمین دانشور به سال ۱۳۰۰ خورشیدی، در خانواده ای سرشناس و مرفه، از پدری پزشک و مادری نقاش و هنرمند در شیراز به دنیا آمد. دوران ابتدایی و

متوسطه را در مدرسه 'انگلیسی' «مهرآیین» گذراند. در سال ۱۳۲۸ لیسانس گرفت و سپس دوره 'دکتری خود را در رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تهران با گذراندن پایان نامه خود تحت عنوان «علم الجمال و جمال در ادبیات فارسی تا قرن هفتم هجری» ابتدا به راهنمایی دکتر فاطمه سیاح و پس از درگذشت ایشان با استاد فروزانفر به پایان رسانید و دوره عالی زیباشناسی را در دانشگاه «استنفرد» کالیفرنیا گذراند. وی سالها در دانشگاه تهران زیباشناسی تدریس کرد تا بازنشسته شد. مدتی هم عضو هیات تحریریه 'مجله' «علم و زندگی» و «کتاب ماه کیهان» و مدیر 'مجله' «نقش و نگار» بود. آثار داستانی دانشور عبارتند از: «آتش خاموش» (۱۳۲۷)، «شهری چون بهشت» (۱۳۴۰)، «سووشون» (۱۳۴۸)، «به کی سلام کنم» (۱۳۵۹) و جلد اول رمان «جزیره سرگردانی» (۱۳۷۲) که در اینجا فقط اشاره ای به آثار پس از انقلاب او می شود.

دانشور در مجموعه 'به کی سلام کنم' که چند داستان آن قبلاً در «جنگ الغاب» (۵۶-۱۳۵۲) چاپ شده بود، افزون بر مسائل سیاسی و اجتماعی دهه پنجاه و اختناق حاکم بر جامعه همانند مجموعه داستان «شهری چون بهشت» وضعیت زنان را ترسیم می کند و رؤیای آنان را با تحولات اجتماعی مجسم می سازد و به بیان عابدینی «سیمین دانشور در بعضی از داستانهای مجموعه 'به کی سلام کنم' به نقش فرهنگ مصرفی در فساد زنان، و زندگی قسطی کارمندان می پردازد»^(۴).

نثر نویسنده در این مجموعه نثری پخته همراه با تأثراتی از زبان مردم است. آخرین اثر داستانی دانشور رمان «جزیره سرگردانی»

است. اثری که با اظهار نظرها و نقدهای ضد و نقیض روبه رو شد. برخی آن را ستودند و از محتوا و ویژگیهای آن به نیکی سخن گفتند. مانند عبدالعلی دست‌غیب که «آن را همچون «سوشون» جدید می‌داند که مزایای رمان کلاسیک را حفظ کرده و ترکیب و درهم تافتگی رمانهای غربی و داستانهای ایرانی را نشان می‌دهند.»^(۵)

و بعضی دیگر به شدت از آن انتقاد کرده و آن را شکستی فاحش برای نویسنده به یادماندنی «سوشون» برشمردند.^(۶)

در رمان «جزیره» سرگردانی «مسائل مهمی مطرح می‌شود. «مساله هویت، مساله آزادی، مساله توسعه، مساله سنت و مدرنیسم، مذهب و بی‌ایمانی، مساله زنان، هنر و عشق و...»^(۷)

نویسنده شناخته شده دیگر کلی ترقی متولد سال ۱۳۱۸ در تهران است. مترجم و استاد دانشگاه، فرزند لطف‌الله ترقی مدیر مجله «ترقی» که کار داستان‌نویسی خود را از سال ۱۳۴۴ شروع کرده است. او در سال ۱۳۴۸ با انتشار مجموعه داستان «من هم چه گوارا هستم» به شهرت رسید و سپس داستان بلند «خواب زمستانی» را در سال ۱۳۵۲ منتشر کرد. خمیرمایه داستانهای ترقی مسائل زندگی شهری با نثری پخته و سنجیده و در عین حال طنزآمیز است. به تعبیر عابدینی «در آثار کلی ترقی احساس کم‌گشتگی و انزوایی کافکایی است.»^(۸)

کلی ترقی - که پس از انقلاب به فرانسه مهاجرت کرد - مجموعه‌ای از داستانهایش را به نام «خاطره‌های پراکنده» در سال ۱۳۷۲ در تهران منتشر کرد. افزون بر آن در غربت هم رمان «عادت‌های غریب آقای الف در غربت» را نوشت. در ایران دو داستان دیگر به نامهای «بزرگ بانوی روح من» در ارتباط با انقلاب و جنگ (کتاب «جمعه»، ۱۳۵۸) و «خانه‌ای در آسمان» درباره دریا و دری و غربت و سرگردانی روحی و جسمی ایرانیان مهاجر («کلک»، ۱۳۷۰) از او منتشر شده است.^(۹)

شهرنوش پارس‌پور (متولد ۱۳۲۴ یا ۱۳۲۶) نویسنده‌ای است که زندگی پرفراز و نشیبی داشته و تجربه‌های گوناگون اندوخته^(۱۰) که سعی می‌کند عناصر واقعی را در هاله‌ای از ابهام و فضایی تخیلی نشان دهد. آثار او عبارتند از: رمان «سگ و زمستان بلند» (۱۳۵۵)، مجموعه داستان «آویزه‌های بلور» (۱۳۵۶)، «تجربه‌های آزاد» (۱۳۵۷)، «طوبی و معنای شب» (۱۳۶۷) و مجموعه

داستانهای «زنان بدون مردان» (۱۳۶۸).

غزاله علیزاده (متولد ۱۳۲۷ در مشهد) داستان‌نویسی را در سال ۱۳۴۵ با انتشار داستانهایی در مجله خوشه آغاز کرد و اولین مجموعه داستانی خود را با نام «سفر ناگذشتنی» به سال ۱۳۵۶ منتشر کرد و سپس داستان بلندی به نام «بعد از تابستان» را با رنگ و بویی عرفانی نوشت. فعالیت عمده او پس از انقلاب بود و با خودکشی خود به سال ۱۳۵۷ کارنامه هنری - ادبی خود را بست. آثار بعد از انقلاب او عبارتند از: رمانهای «دو منظره» (۱۳۶۳)، «خانه ادیسی» (۱۳۷۱) و مجموعه «داستان چهارراه» (۱۳۷۳) با مایه‌های عرفانی و مذهبی که توصیف‌گری و سره‌گرایی از ویژگیهای نثر اوست. علیزاده در پرداخت شخصیت و بهره‌گیری از عناصر

تکنیکی و استفاده از زبان محاوره نویسنده‌ای موفق است. میهن بهرامی (متولد ۱۳۲۴ یا ۱۳۲۶ در تهران) لیسانس فلسفه و روانشناسی از دانشگاه تهران، دارای درجه فوق لیسانس در رشته جامعه‌شناسی و تحصیل در آمریکا در رشته روان‌شناسی اجتماعی است. او پیش از انقلاب افزون بر مجموعه داستان «زنبق ناچین» (۱۳۴۱) - که در توصیف زندگانی خانوادگی‌های اعیانی تهران است - «چند داستان کنایی با بافتی رمانتیک نیز نوشته است و با حساسیتی زنانه، مشکلات زنان ایرانی را مورد توجه قرار می‌دهد که گرفتار سلسله مراتب اجتماعی و سنتهای دست و پاگیرند...»^(۱۱) پس از انقلاب نیز مجموعه داستانی تحت عنوان «حیوان» (۱۳۶۲) از وی چاپ شده است. مضامین این مجموعه برگرفته از خاطرات دوران کودکی نویسنده در تهران سنتی است و به تعبیر عابدینی «بیشتر جنبه خاطره‌ای و زندگینامه‌ای دارد.»^(۱۲) «حیوان» داستان دختر خدمتکاری است که فدای مصلحت‌اندیشیهای زن ارباب می‌شود.^(۱۳)

البته باید گفت که «حوادث انقلاب و رویدادهای آن، افکار جامعه را از مرز روزمرگیها و ابتدال، به حفظ و حراست ارزشها سوق داد و آثار ادبی ویژه‌ای خلق کرد. مروری بر آثار زنان داستان‌نویس نشان از افزایش و رشد فعالیت ایشان بعد از دهه اول دارد. دهه اول که هنوز دوره رکود قلمی زنان را طی می‌کند.

با آغاز دهه دوم جهشی اساسی می‌یابد. زن در آثار این دهه از مرتبه جسمانیت و جاذبه‌های ظاهری به مرتبه‌ای والا ارتقا یافت. نگاه داستان‌نویس این دوره و

توقع او از زن، او را به مرزهای تعالی سوق داد. در این آثار، زن چهره' مبتذل و فاسدی ندارد. از اماکن فحشا و عشقهای سطحی در آن خبری نیست. چهره' زنانه چهره‌ای توأم با نجابت و عفت است. حضور زن در محیط و محفل خانواده بخش عمده‌ای از داستانها را به خود اختصاص می‌دهد...

از ویژگی بارز شخصیت زن در داستانهای این دهه، چهره' عرفانی اوست. او که مرزهای مادیت را شکسته است. در ورای ارزشهای موجود در جهان سود و سرمایه، به ارتباط خود با خدا می‌اندیشد. مذهب در نزد او ابزار خرافه نیست. او مرزهای کهنه پرستی را طی کرده و چهره‌ای متعالی، سازنده و پویا، ارائه می‌دهد چهره‌ای که عرفان را با مبارزه پیوند می‌دهد و جلوه‌ای زیبا به انسانیت می‌بخشد... مانند «ملیحه» در داستان «باغ بلور» از محسن مخملباف»^(۱۳)

پس از انقلاب منیرو روانی پور (متولد ۱۳۳۳) به جهت کمیت آثار و متفاوت بودن زمینه و محتوای نوشته‌هایش از دیگر بانوان نویسنده بعد از انقلاب در محافل و نشریات ادبی بیشتر مطرح بوده است.

روانی پور در جفره' بوشهر به دنیا آمد و در دانشگاه شیراز رشته' روان شناسی را انتخاب کرد ولی نیمه تمام رها کرد و تمام وقت خود را به نوشتن اختصاص داد. خانم روانی پور با انتشار اولین مجموعه داستانهاش به نام «کنیزو» (۱۳۶۷) به عنوان نویسنده‌ای شهرت یافت که به مسائل زنان در فضای وهمناک جنوب می‌پردازد و تصویرگر درد و رنج زن ایرانی است. این مجموعه شامل نه داستان کوتاه است.

وی رمان «اهل غرق» را که داستانی دنباله دار است، در سال ۱۳۶۸ نوشت که جلد دوم آن هنوز منتشر نشده است. کتاب دارای ۲۲ فصل است و بیانگر عقاید و خرافات

ساکنان جزیره' «جفره» است که نویسنده آن را با بهره‌گیری از لغات و اصطلاحات مردم منطقه نوشته است. این اثر در حوزه' ادبیات داستانی اقلیمی در مجموع اثری در خور توجه است.^(۱۵)

اثر دیگر روانی پور رمان «دل فولاد» (۱۳۶۹) داستان بیوه‌زنی نویسنده است که با پدرش زندگی می‌کند و در یک مؤسسه' انتشاراتی به کار مشغول است. زنی سرخورده که همیشه با خاطرات و تخیلاتش زندگی می‌کند. زمان داستان پس از انقلاب و مصادف با سالهای جنگ است.

روانی پور تیپهای گوناگون زن را در داستانهایش تصویر می‌کند. زن عامی، زن تحصیل کرده، زنی که از شدت فقر به هر کاری دست می‌زند. او به خوبی دنیای روانی و عاطفی را با دیدی زنانه ولی آگاهانه ترسیم می‌کند و در بسیاری از آنها موفق بوده است.

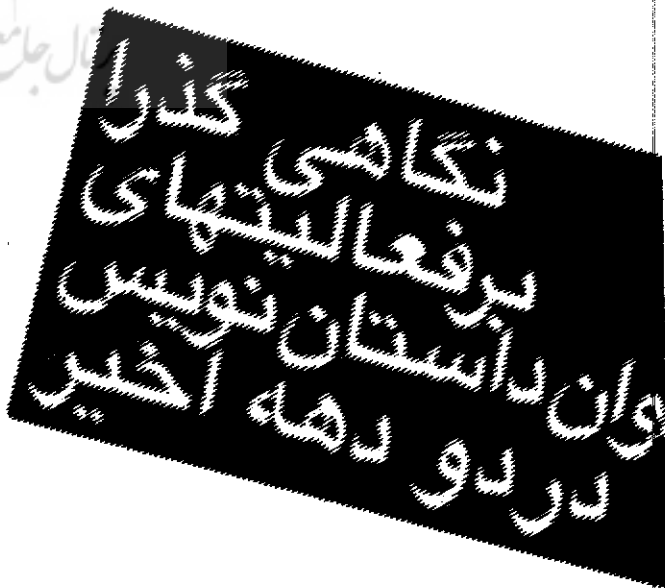
«سنگهای شیطان» (۱۳۶۹) عنوان اثر دیگر روانی پور است که مجموعه' نه قصه' از دو دوره' متفاوت است. پنج قصه' نخست از آخرین کارهای نویسنده است که در سال ۱۳۶۹ نوشته شده‌اند. در این داستانها پیشرفت و تحول نویسنده از نظر دیدگاه و تکنیک مشهود است. در این اثر برخلاف کارهای پیشین نویسنده به مردان با دیدگاهی خاص پرداخته شده است.

از آثار دیگر روانی پور مجموعه داستان «سیریا سیریا» (۱۳۷۲) است که «براساس یادهای دوران کودکی و سفرهای نویسنده به زادگاهش شکل گرفته‌اند...»^(۱۶)

روانی پور افزون بر آثاری که برای بزرگسالان نوشته این کتابها را نیز برای کودکان تحریر کرده است. «سفید برفی» (۱۳۷۰)، «گلبر ماه و رنگین کمان» (۱۳۷۱) و نیز «باورها و افسانه‌های جنوب» (۱۳۶۹) و «افسانه' مرغ دریایی»^(۱۷)

فرخنده آقایی از نویسندگان دیگری است که در سال ۱۳۳۵ با به عرصه' هستی گذاشت. تحصیلات خود را در تهران تا درجه' فوق لیسانس علوم اجتماعی به پایان رسانیده است. او «کار نویسندگی را با نوشتن داستانهایی سنتی و رئالیستی آغاز کرد و مهارتش را به ویژه در ارائه' دیالوگهای راحت و طبیعی و از ورای آنها تحلیل شخصیتها نشان داد و چند داستان کوتاه جامع که برخوردار از همه' عناصر فشرده' یک رمان بود، به رشته' تحریر درآورد و سپس به اسلوبهای ذهنی و وهمی گرایش یافت و قطعات و داستانهای مدرنی نوشت»^(۱۸)

آثار او عبارتند از: مجموعه' داستانی «تپه‌های سبز» (۱۳۶۶) با حال و هوایی وهمی و ماورای واقعیت‌گرایی

(سوررئالیستی)؛ مجموعه داستان «راز کوچک و داستانهای دیگر» (انتشارات معین، ۱۳۷۲، ۱۳۱ ص) مجموعه یازده داستان که نشان دهنده تحولی در کار فرخنده آقایی است که به مسائل جبهه و جنگ و سرگشتگی و آوارگی ناشی از جنگ می پردازد.

پوران فرخزاد (متولد ۱۳۱۲ یا ۱۳۱۶ در تهران) نویسنده، روزنامه نگار، مترجم و نمایشنامه نویسی است که تاکنون تعداد پنج رمان و چندین داستان کوتاه نوشته است. پس از انقلاب نیز دو رمان به نامهای «جز در پس آینه» (۱۳۷۰) و «آتش و باد» (۱۳۷۰) از او انتشار یافته است. رمان اول دارای جنبه روان شناختی و سمبلیک است.^(۱۱)

پری صابری کارگردان، مترجم و نویسنده تاتر است و فعالیت هنری اش را از سالهای ۱۳۲۰ شروع کرده. او افزون بر ترجمه و کارگردانی در سال ۱۳۷۲ رمان «در اندرون من خسته» را منتشر کرده است و همچنین نمایشنامه های «من به باغ عرفان»، «من از کجا عشق از کجا» و قصه «لیلا در نصف جهان» (۱۳۷۰) از او به چاپ رسیده اند.^(۱۲)

کبری سعیدی (شهرزاد) متولد ۱۳۲۵ در تهران است. او شاعر، نویسنده، فیلمساز، بازیگر و کارگردانی است که افزون بر نوشتن قصه بلند «تویا» (۱۳۵۶) که زندگی خود نویسنده با بیانی شاعرانه است و دیگر آثار فیلمی و شعری، دو قصه کوتاه به نامهای «اگر درخت ستاره داشتیم، می کاشتیم» و «پدر که عینک زد ما خیال کردیم باسواد شده است» را برای نوجوانان نوشته است.^(۱۳)

فرشته ساری (متولد ۱۳۳۵ در تهران) ابتدا در رشته کامپیوتر تحصیل کرد و سپس دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد زبان و ادبیات روسی را در دانشگاه تهران گذراند. چند سال دبیر ریاضی و هفت سال کارمند بود و اکنون (۱۳۷۳) به ویراستاری مشغول است. او کار نوشتن را از سال ۱۳۶۲ شروع کرده است. از آثار داستانی او «رمانهای مروارید خاتون» (۱۳۶۹)، «جزیره نیلی» (۱۳۷۱) و «آرامگه عاشقان» (۱۳۷۳) را می توان نام برد.

ساری مجموعه ای از اشعار پاسترناک را با عنوان «زندگی، خواهر من است» به فارسی ترجمه کرده و دو مجموعه شعر نیز دارد.^(۱۴)

مهین دانشور نویسنده و مترجم اولین اثر خود را با عنوان «در رودخانه ما» در سال ۱۳۷۱ منتشر کرد. این اثر مجموعه پنج داستان کوتاه نویسنده است که براساس خاطرات نویسنده از روستای زادگاهش نوشته شده است و زمینه ای نوستالژیک دارد. اثر دیگر نویسنده رمان

«خانواده میکائیل و اعقاب» است و در سال ۱۳۷۲ منتشر شده است که «سوگنامه زوال اصالت دهقانی و جایگزینی سوداگری رباخوار به جای آن، در سالهای ۱۳۰۰ شمسی به بعد است».^(۱۵)

فریده رهنما دختر زین العابدین رهنما (نویسنده زندگانی امام حسین (ع)) و «پیامبر (ص)» پیش از انقلاب داستان «یکشنبه شوم» (۱۳۲۲) را نوشت و پس از انقلاب در سال ۱۳۶۳ داستان «قلبهای تنها» یا «مرثیه ای بر مرگ آرزوها» را منتشر ساخت و خانم طاهره ریاستی مجموعه داستانی «شط خیال» را به سال ۱۳۷۰ نوشت.^(۱۶)

راضیه تجار (متولد ۱۳۲۶ در تهران) در رشته روان شناسی درس خواند و سپس به استخدام اداره آموزش و پرورش درآمد. تجار از سالها قبل، در کنار کار تدریس و خانه داری به کار نویسندگی مشغول است. آثارش عموماً در مجلات بانوان، زن روز، سروش، گاهنامه و ادبیات داستانی به چاپ رسیده است.

از خانم تجار مجموعه داستانهای «نرگس ها» (۱۳۶۸)، «زن شیشه ای»، «سفر به ریشه ها»، «هفت بند»، «شعله و شب»، «سنگ صبور» و رمان کوچه آقا، (۱۳۶۹) چاپ شده است. خانم تجار پیش از انقلاب افزون بر داستان نویسی در حوزه شعر، در زمینه نثرنویسی هم فعالیت داشته است. نثر تجار شاعرانه است و موضوع آثار او مسائل مربوط به زنان و جبهه و جنگ است. «او کوتاه و از تجربه هایی فراموش شده می نویسد ... گاه تجربه زندگی خودش را (در قالبی احساسی) به نمایش می گذارد و گاه همان نثر را در شاعرانگی قابل تصویری ارائه می دهد. تجار خودش را در داستانها به جای می گذارد و رد پای وی به وضوح پیداست و همین امر کار وی را با دیگران متمایز می کند. تجربه گذشته نویسنده وی به مددش برخاسته است...»^(۱۷)

داستان نویس دیگر ناهید طباطبایی متولد سال ۱۳۳۷ در تهران است. او در سال ۱۳۵۶ پس از گرفتن دیپلم از دانشکده هنرهای دراماتیک در رشته نمایشنامه نویسی فارغ التحصیل شده است. از طباطبایی دو مجموعه داستان به نامهای «بانو و جوانی خویش» (۱۳۷۰) و «حضور آبی مینا» (۱۳۷۲) منتشر شده است. مجموعه داستان «بانو و جوانی خویش» به نوعی سمبلیک و تمثیلی است، اما «حضور آبی مینا» که شامل چهار داستان کوتاه است و در سالهای ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ نوشته شده، نسبت به کتاب اول رئالیستی تر و پخته ترند.^(۱۸)

مریم جمشیدی در سال ۱۳۶۷ دو مجموعه داستان

کوتاه به نامهای «گواره چوبی» و «عالم و آدم» را منتشر کرد. محتوای این داستانها ناراحتی‌ها و گرفتاریها و مسائل ارزشی زن در دوران پس از انقلاب اسلامی است.

منیره آرمین هنرمند و نویسنده‌ای است که در سال ۱۳۶۸ اثر مشهور خود را با عنوان «سرود ارون درود» چاپ و منتشر کرده است. مضمون اثر مساله جنگ و شهادت و زندگی سراسر مبارزه است و سرشار از مفاهیم اخلاقی، انقلابی و دینی است. البته کتاب از نثر پخته و یکدستی برخوردار نیست و ضعفهای نگارشی دارد.

خانم زهرا اسعدپور بهزادی، «میلاد ققنوس» را در قالب رمان در سال ۱۳۶۶ منتشر کرد.

معصومه اصغری هم در سال ۱۳۶۷ داستان «مقاومت و تلاش» را نوشت که با بیانی سمبلیک به بازآفرینی زندگی روستایی یک زن پرداخته است.^(۲۷)

منصوره شریف زاده متولد سال ۱۳۳۲ در تهران و فوق لیسانس ادبیات تطبیقی از دانشگاه تهران، نویسنده، مترجم و پژوهشگر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی است. او افزون بر کارهای ترجمه و تحقیق که برخی از آنها چاپ شده و بعضی هم در دست چاپ است، یکی از نویسندگان پرتلاش معاصر است که مجموعه داستان «مولود ششم» او که در سال ۱۳۶۳ به چاپ رسید، نام او را در ردیف بانوان داستان نویس خوب پس از انقلاب ثبت کرد. محتوای این اثر بیان رنجها و مسائل زنان است. مجموعه داستان «سنگر محمود» (انتشارات پیام آزادی، ۱۳۶۱) هم درباره جنگ تحمیلی و مسائل مربوط به آن است. البته نامبرده آثار داستانی دیگری چون «گل محبت»، «سیل»، «بند کفش» (مجموعه داستان)، «علی کوچولو»، «چشم سیاه و سم طلا» دارد، ولی از آنجا که امکان پرداختن به همه آنها به علت محدودیت حجم مقاله وجود ندارد فعلاً از آنها درمی گذریم.

سمیرا اصلانپور (متولد ۱۳۳۳) فارغ التحصیل رشته مهندسی شیمی از دانشگاه صنعتی امیرکبیر قصه نویسی را از سال ۱۳۶۴ شروع کرده و قصه های متعددی در نشریات مختلف به چاپ رسانده است. از او مجموعه داستانهای «کوههای آسمان» (۱۳۶۸) و «مبصر بعدی» چاپ شده است.^(۲۸)

درونمایه داستانهای او را دوران کودکی، مسائل انقلاب اسلامی، جنگ، شهادت و ارزشها و دستاوردهای انقلاب تشکیل می دهد.

از مهین اخم رسولی چهارده داستان در سال ۱۳۵۷ منتشر شد و خانم طاهره ایبید مجموعه قصه ای به نام «شیشه های شکسته» را در سال ۱۳۶۷ برای نوجوانان چاپ کرد.^(۲۹)

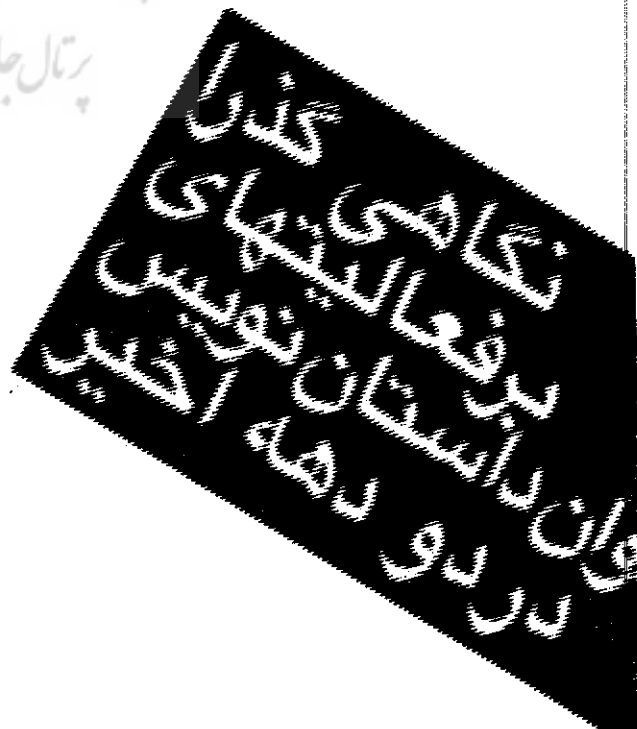
ژیلا بدخشانی اثر داستانی «افسانه های سرزمین سپید» را بر پایه افسانه های مشرق زمین در بهار ۱۳۷۱ انتشار داد و رؤیا بردبارخو رمان «شکوه سکوت» را در سال ۱۳۶۹ با درونمایه زندگی زنان امروز و غمها و شادیهای آنان رقم زد. این اثر از نظر نگارش و کاربرد عناصر و ابزار داستان نویسی سست و ناتوان است و کاستیهای بسیار دارد.

شیرین برمر رمان «حوصله غم» را در سال ۱۳۶۹ با نثر و نگارشی زیبا و روان و پرداختی خوب و با روایتی از سبک داستانهای سمبلیک و استعاره ای قصه گویی کهن ایرانی نوشت.

از زویا پیرزاد هم مجموعه داستان کوتاه «مثل همه عصرها» در سال ۱۳۷۰ چاپ و منتشر شد. محتوای این مجموعه داستان مسائل روزمره و زندگی خصوصی و فضای خانوادگی ایرانی با نگاهی زنانه است که با نثری ساده و صمیمی و بی ریا و بدون هیچ تکلف به شیوه ای رئالیستی نوشته شده است.^(۳۰)

فریبا ولی داستان نویس جوانی از شهر تبریز است که داستانهای کوتاه او در نشریات شباب، چیستا، آدینه، دنیای سخن و فروغ آزادی (چاپ تبریز) منتشر شده است. کتاب نخست «گل بوته» (جنگ داستان) و «همیان ستارگان» (به گزینی از داستانهای ایرانی) نیز از او به چاپ رسیده است. داستانهای این داستان نویس نوپا از درونمایه ای اجتماعی - عاطفی برخوردارند.^(۳۱)

زهرا حسامی متولد سال ۱۳۳۴ در تهران و فوق لیسانس جغرافیای انسانی است. وی ذهنی جستجوگر، حساس و کوشا دارد که در ثبت احوالات و عواطف درونی و واکنشهای روانی مردم طبقه پایین و متوسط به ویژه سالخوردگان درمانده، نیز دارای دید و

بینشی تیز و دقیق است. هرچند بیش از چند داستان کوتاه از او منتشر نشده است، لیکن نشانه‌های روشن استعدادی ژرف در او کاملاً هویدا است. حاتمی چند فیلمنامه و سریال تلویزیونی و نمایشنامه نیز نوشته است اما علاقه و دلچسپی اش بیشتر به ادبیات داستانی است... مجموعه‌ای از داستانهای کوتاه او در آینده نزدیک منتشر می‌شود.^(۳۲)

داستانی از او با عنوان «مادر بزرگ» در کتاب «شکوفایی داستان کوتاه» نوشته صفدر تقی‌زاده (ص ۱۸۷-۱۹۴) آمده است.

رؤیا شاپوریان متولد سال ۱۳۴۵ در تهران و دانشجوی رشته پزشکی است. او در خانواده‌ای اهل فرهنگ بزرگ شده و نویسنده‌ای است که با نوشتن چند داستان کوتاه، دید تیز و بینش ظریف خود را در وقایع پیرامون کار و زندگی اش نشان داده است. درونمایه بیشتر داستانهایش، وقایع روزمره زندگی خانواده و به ویژه مسائل زنان و مقابله سنتهای قدیم و جدید است... ماجرای پاره‌ای از نوشته‌های او، در محیط بیمارستانها می‌گذرد... داستان «نیاز» یکی از داستانهای برگزیده مسابقات دانشجویی سال ۱۳۶۷ در زمینه داستان نویسی است.^(۳۳) (این داستان در کتاب «شکوفایی داستان کوتاه» نوشته صفدر تقی‌زاده، ص ۲۸۷-۲۹۴ آمده است).

از معصومه سادات ترابیان قصه بلند «پرواز کبوترها» در سال ۱۳۷۱ چاپ و منتشر شده است. این اثر داستانی برای نوجوانان نوشته شده و در آن مفاهیمی چون هنر، زیبایی، قدرت و عظمت خداوند و... با زبان قصه بیان شده است.^(۳۴)

بنفشه حجازی داستان نویسی با سبکی نو است. از او داستان بلند به هم پیوسته «گزارشی از ستونزار» در هفت فصل در سال ۱۳۶۶ انتشار یافت. این اثر با شیوه‌ای روان شناختی اما آکنده از تصاویر ذهنی و عوالم رنگارنگ عاطفی و حسّی طرح شده است.

خاطره حجازی شاعر و نویسنده نیز نخستین اثر داستانی خود را در قالب رمان به نام «در شب ایلاتی عشق» در چهار فصل بین سالهای ۱۳۶۶ تا ۱۳۷۰ نوشته است که در سال ۱۳۷۱ منتشر شده است. نویسنده فرهنگ مردم خوب لر را در این داستان گنجانده و کوشیده فضای فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی و اجتماعی مردم لر را در این نوشته به نمایش بگذارد.^(۳۵)

از خاطره حجازی مجموعه «چراغهای رابطه» نیز در سال ۱۳۷۲ چاپ شده است.^(۳۶) مهری حیدرزاده در سالهای ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۱ رمان بلند

«شکوفه‌های عشق» یا «کویر زندگی» را در ۲۰ فصل نوشته است. موضوع آن الهام گرفته از زندگی روزمره آدمها و اندوه و شادی و آرمانهای مردم است.^(۳۷)

ملکه بقایی کرمانی در سال ۱۲۹۳ در کرمان به دنیا آمد. وی تحصیل کرده فرانسه، نویسنده رمان «بوسه تلخ» (۱۳۳۶) و مجموعه داستان «شکسته بالان» (لوس آنجلس، ۱۳۶۳) درباره شرایط زندگی زنان ایرانی^(۳۸) است.

شیرین بنی صدر هم در سال ۱۳۷۲ «روستای سوخته» را نوشت^(۳۹) و بدری بهبهانی «جرقه‌ها» را در سال ۱۳۷۲^(۴۰) و پروانه پورافکر «خزان یک زن» (۱۳۷۲)، «خاطره‌ها» (۱۳۷۲) و «غروب عاشقان» (۱۳۷۲) را درباره جنگ^(۴۱) و غزل تاجبخش «آدمکها» را در سال ۱۳۶۳^(۴۲) به رشته تحریر درآورده‌اند.

فهمیه خدادوست در سال ۱۳۶۰ داستان «مادر شهادت فرزندت مبارک» را به نگارش درآورد. این اثر توصیفی از وقایع ایام انقلاب در یکی از محلات جنوب تهران است.^(۴۳) فاطمه رحیمی داستان «زن بابا» را در سال ۱۳۵۷ نوشت^(۴۴) و مریم روحانی داستان «خانه محبوب من» را در سال ۱۳۷۲ و پیمان روشن‌زاده رمان «نسترنها بر شانه دیوار» را در ۱۳۶۹ چاپ و منتشر کردند.^(۴۵)

زهرا زواریان نویسنده کتاب «تصویر زن در ده سال داستان نویسی انقلاب اسلامی» (تهران، حوزه هنری، ۱۳۷۰) - که مدتی هم به عنوان سردبیر مجله ادبیات داستانی کار کرد - نویسنده داستانهای «نجوای حریر» (۱۳۶۹) و «مستانه» (۱۳۷۱) است. درونمایه آثار زواریان مسائل ارزشی جامعه پس از انقلاب است. او با اینکه نویسنده‌ای جستجوگر است ولی رد پای نویسندگان زن در آثار او کاملاً دیده می‌شود. البته مجموعه داستان «مستانه» زبانی پخته تر دارد، اما کاستیهای تکنیکی و عدم رعایت کاربرد عناصر داستانی به شدت به محتوای آثار او لطمه زده است.

از مرضیه دانش‌زاده (مرضیه ترابی) داستان بلند «نخل و باران» در سال ۱۳۶۷ برای گروههای سنی راهنمایی و دبیرستان انتشار یافت. این اثر که با نثری ساده و صمیمی و روان نوشته شده، دربرگیرنده حکایت زندگی مردم عصر انقلاب اسلامی و جنگ میان ایران و عراق است.^(۴۶)

روح انگیز شریفیان اثر داستانی خود را به نام «دستهای بسته» در سال ۱۳۷۰ منتشر کرد و فروغ شهاب رمان تاریخی - سیاسی خود را به نام «سه هزار و یک شب» به سال ۱۳۶۸ انتشار داد. وی در این اثر مساله بی‌رحمیهای رفته بر زن در عصر قاجار را به تصویر

کشیده است.^(۳۷) از عفت صفاهانی اثر داستانی «فریادی در نیمه شب» در سال ۱۳۷۰ منتشر شد^(۳۸) و ایران طاهرزاده (مؤلفی) رمان «آن سوی دیوار» را در هشت فصل در سال ۱۳۷۰ به چاپ رساند. نویسنده در این اثر کوشیده وضعیت جامعه و زن ایرانی را از زمستان سال ۱۳۴۳ به بعد به تصویر بکشد. این رمان با وجود طرح‌های زیبای حوادث داستانی، از داشتن پرداخت هنری و نگارشی ادبی تهی است.^(۳۹)

معصومه علویان داستان «هجران زندگی من» (۱۳۶۶) و «شیرینی یک زندگی» را در سال ۱۳۶۸ منتشر کرد.^(۴۰)

مهناز کریمی رمان «رقصی چنین» را در سال ۱۳۷۰ در بوشهر منتشر کرد. حوادث داستان در جنوب کشور می‌گذرد و کریمی با نثر و پرداخت و پیرنگ و ساختار داستانی به دفاع از زندگی، ارزش و حقوق زنان جنوبی همت ورزیده است. نثر رمان دچار ناهماهنگی است.^(۴۱) عابدینی می‌نویسد این رمان «در توصیف دنیای درونی آشفته و متناقض یک زن» است.^(۴۱)

انسبه شاه حسینی رمان «توپچنار» را در سال ۱۳۷۱ نوشت.^(۴۲) از قدسی قاضی‌نور نویسنده داستانهای کودکان مجموعه داستانی به نام «کسوف» در سال ۱۳۷۰ منتشر شد^(۴۳) و هما کلهر «آینه شکسته» را در سال ۱۳۶۵ نوشت.^(۴۴)

فریده گلبو فارغ التحصیل روزنامه نگاری از دانشگاه تهران، دبیر دبیرستان، پاورقی نویسنده مجله «زن روز» در دهه ۵۰-۱۳۴۰ که قبل از انقلاب رمان «جاده کور» (۱۳۴۳) را نوشته بود، در سال ۱۳۷۳ رمان «حکایت روزگار» را منتشر کرد^(۴۵) و فاطمه متقی هم داستان «کی می‌دونه دردم چیه» را در سال ۱۳۷۱ چاپ کرد^(۴۶). شهناز محلوگیان، «خیانت دوست» را در سال ۱۳۷۱ انتشار داد^(۴۷) و مهری مراد، «در ساعت یک صبح و شب» اثر

داستانی خود را در سال ۱۳۷۱^(۴۸) و فرشته معادی داستان «پسر ماهگیر» را در سال ۱۳۷۰ انتشار داد.^(۴۹) بری منصوروی داستان «بالا تر از عشق» (۱۳۷۰) و شهلا منصوروی داستان بلند «در انتظار دیدار» را در سال ۱۳۶۴ درباره جنگ چاپ کردند.^(۵۰) قدسی نصیری از نویسندگان داستانهای احساسی و پاورقی نویسنده سالهای قبل از انقلاب و نویسنده «بی سرپرستان» (۱۳۴۷) پس از انقلاب رمان «سالهای از دست رفته» را در سال ۱۳۷۱ نوشت.^(۵۱) هما وزیری اثر داستانی «صحنه‌ها، ساعتها، دقیقه‌ها» را در سال ۱۳۶۸ و شهره وکیلی، «خاک سرخ» را در سال ۱۳۷۲ درباره جنگ ایران و عراق نوشتند. اثر دیگر وکیلی «عشق مرز ندارد» نام دارد که در ۱۳۷۱ منتشر شد.^(۵۲)

ماه منیر هرمزی داستان «کودک عقب مانده» من» را در سال ۱۳۶۸ نوشت^(۵۳) و شهیندخت یثربی داستان «انجماد» را در سال ۱۳۵۷ به چاپ رساند و مهری یلفانی نویسنده مجموعه «روزهای خوش» (۱۳۴۵)، داستان بلند «قبل از پاییز» را در سال ۱۳۵۹ و مجموعه «جشن تولد» را که دربرگیرنده داستانهایی از اوضاع پس از انقلاب است و از زبان مهاجران بازگو می‌شود را در سال ۱۳۷۰ در کانادا چاپ کرده است.^(۵۴)

معصومه کیومرثی رمان «فریادهای بی صدا» را در سال ۱۳۷۱ با پرداخت و نثری بسیار ساده و ابتدایی نوشت و اکرم گودرزی رمان «بهار یک نگاه» را در سال ۱۳۷۱ در شهر اراک به دست چاپ سپرد. این اثر رئالیستی، مساله زندگی زنان را در پایان دوره قاجاریه و تا اواسط دوره حکومت محمد رضا پهلوی در منطقه شیراز به تصویر کشیده است.

مهین متاله در سال ۱۳۱۲ در شیراز چشم به جهان گشود. وی از نویسندگان بسیار ساده نویسنده است و افزون بر انتشار تعدادی از داستانهایش در نشریات، دو کتاب به نامهای «خال کوبی» و «انقلاب پرندگان علیه مار سیاه» را منتشر کرده است. داستان «انقلاب پرندگان علیه مار سیاه» (۱۳۶۹ در شیراز) با الهام از زندگی مردم در دوران رژیم پهلوی و انقلاب اسلامی به رشته تحریر درآمده است. متاسفانه این اثر از حیث نثر و پرداخت و عناصر ابزار داستانی بسیار آشفته و نادرست است.^(۵۵)

معصومه ملک‌زاده، «سفری به دنیای سبز» را در سال ۱۳۶۹ در قم منتشر کرد.^(۵۶)

فرشته مولوی متولد سال ۱۳۳۲ است و افزون بر «کتاب شناسی داستان کوتاه ایران و جهان» (تهران، نیلوفر، ۱۳۷۱) مجموعه داستانهای کوتاه «پری آفتابی و داستانهای دیگر» را که دربرگیرنده هشت داستان کوتاه

است، در سال ۱۳۷۰ چاپ کرد. مولوی در داستانهای کوتاه خود نشان داده است که به فرهنگ و آیینها و آداب شرقی و ایرانی دل بستگی ویژه دارد... اثر داستانی دیگر او «خانه ابر و باد» است که در سال ۱۳۷۰ در شیراز انتشار یافت. این رمان در چهار فصل است و مولوی آن را از سال ۱۳۵۹ خورشیدی تا سال ۱۳۶۸ نوشته و در آن از زندگی ویژه ایرانی و مسائل رفته بر زنان سخن می گوید...

وی همچنین داستان «نارنج و ترنج» را به گونه مصور در تابستان به دست انتشار سپرد... فرم نگاه و پرداخت و نگارش مولوی در این داستان، سمبلیک زیبا و ستایش آمیز است...^(۶۸)

فروغ میرمحمد صادقی داستان پیوسته «طلوع ماه» را برای نسل جوان در سال ۱۳۷۱ چاپ کرد. نویسنده در این داستان به هم پیوسته هشت فصلی، با نگارش و نثر شسته، کوشیده مسائل زنان و خانواده ایرانی را تا طلوع انقلاب اسلامی و مبارزات پيشاهنگان نهضت و ستیزها و رنجها و زندانها را در کالبدی زیبا و از زبان دانای کل به تصویر بکشد.^(۶۹)

هاجر نصر نیز اثر داستانی «سرو قد بلند» را در سال ۱۳۵۷ چاپ و منتشر کرد.^(۷۰)

اینک به اختصار به معرفی برخی از بانوان داستان نویس کودک و نوجوان می پردازیم:

مهذخت کشکولی متولد سال ۱۳۲۸ در تهران است و تحصیلات خود را تا دریافت درجه دکتری در رشته فرهنگ، زبان و دین باستان ادامه داد. نخستین اثر او «افسانه باران» در سال ۱۳۵۶ منتشر شد و تا سال ۱۳۷۳ پانزده اثر برای کودکان نوشت که تاکنون کتابهای «افسانه باران»، «رسم ما سهم ما»، «گربه من» و «افسانه ها» برنده جایزه شده اند.^(۷۱)

سوسن طاقدیس در سال ۱۳۲۸ در شیراز متولد شد. وی از سال ۱۳۵۸ فعالیت ادبی خود را شروع کرد و کتابهای «لیلا و سلطان»، «قهر قهر تا قیامت»، «با یک گل بهار نمی شود»، «مثل بوی گل» را به دست چاپ سپرده است.^(۷۲)

شکوه قاسم نیا در سال ۱۳۳۴ در تهران پا به عرصه هستی نهاد. او فارغ التحصیل رشته علوم سیاسی از دانشگاه شهید بهشتی و بنیانگذار و سردبیر مجله شاهپرک، سردبیر مجله گلک و از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۹ عضو شورای سردبیری کیهان بچه ها است. قاسم نیا افزون بر چاپ چند مجموعه شعر، چندین اثر داستانی هم منتشر کرده است مانند: «گلک چه مهربان است» (کتاب برگزیده

سال ۱۳۶۹) که برای گروه سنئی «الف» با نثری روان نوشته است. برخی از آثار او عبارتند از: «روپاه مرغ ندیده»، «بقچه گلی»، «هر گردی گردو نیست»، «قصه به شیرینی عسل» (قصه زندگی پیامبر «ص»)، «آقاخرسه کجا با این عجله» و رمان «یارحسنى و ننه کوچیکه» و «دختر نارنج و ترنج» که در سال ۱۳۷۱ چاپ و منتشر شده است. قاسم نیا این اثر را بر پایه داستانهای کهن ایرانی که رنگ افسانه ای آن پررنگتر است، آفریده و در مهر ماه ۱۳۷۰ به پایان رسانده است. این داستان در واقع آمیزه ای از داستان فابل، حقیقت و افسانه است که در فرهنگ و فضای ایرانی سیر می کند.^(۷۳)

شکوفه تقی متولد سال ۱۳۳۸ در تهران است. او دارای مدرک کارشناسی حقوق از دانشگاه تهران و کارشناسی ارشد در رشته روان شناسی کودک از انگلستان است. مهم ترین آثار تقی عبارتند از: «زیباترین آواز» (کتاب برگزیده سال ۱۳۶۶ که با زبانی ساده برای کودکان گروه سنئی «ج» نوشته شده و شامل داستانی لطیف است که از جست و جوی پسرکی که به دنبال منشأ و صاحب زیباترین آواز می گردد حکایت می کند)، «مهربان چشم»، «باغ ستاره»، «تبر»، «حسنی»، «درخت بلورین».^(۷۴)

فریبا کلهر در سال ۱۳۴۰ در تهران به دنیا آمد. دوره کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی را در دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران گذراند و دارای لیسانس زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه آزاد اسلامی نیز هست. آثار او عبارتند از: «همبازی باد»، «قصه های سفر»، «یک حرف تازه»، «همسفر کوچک»، «سوت فرمانروا» (کتاب برگزیده سال ۱۳۶۹ که برای گروه سنئی «ج» تألیف شده است و با طرحی خوب و نگاهی تازه به یکی از مسائل بچه ها می پردازد).^(۷۵)

افسانه شعبان نژاد در سال ۱۳۴۲ در شهردار کرمان پای به عرصه وجود نهاد. او لیسانسیه زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تربیت معلّم تهران و رشته هنری اش ادبیات کودکان و نوجوانان است. شعبان نژاد داستانهایی در مجموعه ای به نام «بخوان و بدان» در قالب ادبیات قابل نوشته که تلفیقی زیبا و آزمون در خور میان ادبیات کلاسیک و نو و فولکلوریک است.^(۷۶)

گفتنی است نورا حق پرست، فروزنده خداجو، مژگان شیخی، فریده شبانفر، طلّیعه خادمیان، نسرین صمصامی، مینوش صامت، مهین خلیلی، فریبا خاوری، مهری حجم نژاد، فاطمه تنکابنی، زهره بریرخ، سرور پوریا، زهرا لنگرودی داستان نویسان زن دیگری هستند که برای

کودکان و نوجوانان می نویسند و پرداختن به زندگینامه و بررسی آثار آنها مجال بیشتری می طلبد.

■ پانویس:

- ۱- خانیابا مشار، «مؤلفین کتابهای چاپی فارسی و عربی از آغاز چاپ تاکنون»، تهران، ۱۳۴۴-۱۳۴۰، ج ۴، ص ۸۷۶.
- ۲- «پیام نوین»، دوره ۱، ش ۸، ص ۶۱.
- ۳- حسن عابدینی، «صدسال داستان نویسی در ایران» (ج ۳-ج ۱)، نشر تندر، ۱۳۶۶، ج ۲، تندر، ۱۳۶۸؛ ج ۲، نشر چشمه، ۱۳۷۷ (ج ۲، ص ۱۶).
- ۴- «صدسال داستان نویسی»، ج ۲، ص ۸۲.
- ۵- «ادبیات داستانی»، س ۲، ش ۱۷، ص ۴۵ (با کمی تغییر در عبارات).
- ۶- رک: «آدینه»، ش ۹۱-۹۰، نوروز ۱۳۷۲، ص ۲۷-۳۱.
- ۷- همان، ص ۳۱.
- ۸- «صدسال داستان نویسی»، ج ۲، ص ۳۱۹.
- ۹- همان، ج ۳، ص ۱۱۲۷-۱۱۲۹ (به اختصار).
- ۱۰- صفدر تقی زاده، «شکوفایی داستان کوتاه در دهه نخستین انقلاب»، تهران، علمی، چاپ دوم، ۱۳۷۴، ص ۱۱۳.
- ۱۱- «صدسال داستان نویسی»، ج ۲، ص ۲۲۸.
- ۱۲- حسن عابدینی، «فرهنگ داستان نویسان ایران از آغاز تا امروز»، تهران، کاوش، ۱۳۷۴، ص ۵۳.
- ۱۳- «صدسال داستان نویسی»، ج ۳، ص ۱۱۲۹.
- ۱۴- زهرا زواریان، «تصویر زن در ادبیات داستانی انقلاب»، کیهان فرهنگی، ویژه انقلاب، خرداد ۱۳۷۱، ص ۱۰۸.
- ۱۵- درباره منابع ارزیابی و چند و چون این اثر رک: یعقوب آژند، «کتاب شناسی ادبیات داستانی»، تهران، نشر آرمین، ۱۳۷۲، ص ۱۵۸-۱۵۹.
- ۱۶- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۱۰۸.
- ۱۷- علاوه بر منبع شماره ۱۸ رک: میثرا بیات، «داستانهای کوتاه امروز»، انتشارات المهدی، ۱۳۷۳، ص ۴۱.
- ۱۸- «شکوفایی داستان کوتاه»، ص ۱۹.
- ۱۹- «فرهنگ داستان نویسان»، چاپ دوم، ص ۱۶۰.
- ۲۰- «شباب»، س ۲، ش ۷، آبان و آذر ۱۳۷۲، ص ۵.
- ۲۱- جمال امید، «فرهنگ سینمای ایران»، تهران، آگاہ، ۱۳۶۷، ص ۱۵۱ و برخی مآخذ دیگر.
- ۲۲- «شباب»، س ۲، ش ۱۰، خرداد و تیر ۱۳۷۳، ص ۲۴-۲۵ به اختصار.
- ۲۳- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۹۵-۹۶.
- ۲۴- همان، ص ۱۱۰.
- ۲۵- مصطفی جمشیدی، «نقد و بررسی قصه های پس از انقلاب»، کیهان فرهنگی، ویژه انقلاب، خرداد ۱۳۷۱، ص ۳۱.
- ۲۶- «شباب»، س ۲، ش ۸، دی و بهمن ۱۳۷۲، ص ۵ و ۹.
- فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۳، ص ۱۸-۱۹.
- ۲۷- محمدباقر نجف زاده پارسرئوس، «زنان داستان نویس در ایران»، قائم شهر، روجا، ۱۳۷۵، ص ۲۳.
- ۲۸- «گزیده ده سال داستان نویسی»، ج ۱، به کوشش ابراهیم حسن بیگی، حوزه هنری، ۱۳۶۸، ص ۴۲.
- ۲۹- «زنان داستان نویسی»، ص ۲۴ و ۲۶.
- ۳۰- همان، ص ۲۸-۲۹.

- ۳۱- «شباب»، س ۲، ش ۷، آبان و آذر ۱۳۷۲، ص ۲۰-۲۱.
- ۳۲- «شکوفایی داستان کوتاه»، ص ۱۸۵.
- ۳۳- همان، ص ۲۸۵.
- ۳۴- «زنان داستان نویسی»، ص ۳۰.
- ۳۵- همان، ص ۲۵.
- ۳۶- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۸۱.
- ۳۷- «زنان داستان نویسان»، ص ۳۶.
- ۳۸ و ۳۹- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۵۱.
- ۴۰- همان، ص ۵۳.
- ۴۱- همان، ص ۶۱.
- ۴۲- همان، ص ۶۵.
- ۴۳- همان، ص ۸۸.
- ۴۴- همان، ص ۱۰۶.
- ۴۵- همان، ص ۱۰۸ و ۱۰۹.
- ۴۶- «زنان داستان نویسی»، ص ۳۹.
- ۴۷- همان، ص ۵۷ و ۵۶.
- ۴۸- همان، ص ۵۸.
- ۴۹- همان، ص ۵۹.
- ۵۰- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۱۵۲.
- ۵۱- «زنان داستان نویسی»، ص ۶۶.
- ۵۲- «فرهنگ داستان نویسان»، ص ۱۷۴.
- ۵۳- همان، ص ۱۲۶.
- ۵۴- همان، ص ۱۶۸.
- ۵۵- همان، ص ۱۷۶.
- ۵۶- همان، ص ۱۸۰.
- ۵۷- همان، ص ۱۸۶.
- ۵۸- همان، ص ۱۸۸.
- ۵۹- همان، ص ۱۹۳.
- ۶۰- همان، ص ۲۰۲.
- ۶۱- همان، ص ۲۰۴.
- ۶۲- همان، ص ۲۱۳.
- ۶۳- همان، ص ۲۱۹.
- ۶۴- همان، ص ۲۲۳.
- ۶۵- همان، ص ۲۲۶ و ۲۲۷.
- ۶۶- «زنان داستان نویسی»، ص ۷۶.
- ۶۷- همان، ص ۷۷.
- ۶۸- همان، ص ۷۸-۷۹.
- ۶۹- همان، ص ۸۰.
- ۷۰- همان، ص ۸۳.
- ۷۱- «داستانهای کوتاه امروز» (برای نوجوانان)، به کوشش میثرا بیات، تهران، انتشارات بین المللی الهدی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۹.
- ۷۲- همان، ص ۶۳.
- ۷۳- «زنان داستان نویسی»، ص ۶۴ و برخی مآخذ دیگر.
- ۷۴- «برگزیدگان علمی و فرهنگی کشور»، ۱۳۷۴، ص ۱۶۰-۱۶۱ (به اختصار).
- ۷۵- همان، ص ۲۷۵.
- ۷۶- «داستانهای کوتاه امروز» (برای کودکان)، ص ۱۰۵ و «زنان داستان نویسی»، ص ۵۶.